

„Motivált” előkészítés a nyelvtanításban

TEMATIKUS KAPCSOLATRA ÉPÜLŐ ELŐKÉSZÍTÉS-FORMÁK

A tantárgyi sajátosság megköveteli az előkészítéstől is, hogy az új ismeretet egy nagyobb körű, ismert vagy már megkezdett témába helyezze bele. A tanulókkal megláttatjuk — a rokon jelenségek fogalomjegyei alapján —, hogy az új nyelvtani fogalom egy téma vagy témarészlet egységéhez tartozik.

A motiválás itt is azt a célt szolgálja, hogy a felismeréssel, a nyelvtani rendszerben való tájékozódással a tanulók a logikai öröm, a felfedezés tiszta örömét éljék át. A továbbhaladás tényét a tanulók tehát ne passzív befogadóként vegyék tudomásul.

A számnév előkészítése alkalmával (a 6. osztályban) például a tanulóknak világosan kell látniuk, hogy a számnév a harmadik névszófajta. Az egyes határozófajták feldolgozásának előkészítésében viszont (a 7. osztályban) — a határozókról tanult általános szabályra történő hivatkozás után — a legtermészetesebb kapcsolásmód, ha a tanár a már ismert határozókkal bővített mondatból kihagyja az új határozót. Például az állapothatározó előkészítése ehhez hasonló kiegészítéses mondatból indulhat ki: Pista rossz felelete után..... ül a padban. A mondatból hiányzik az *elkedvetlenül*, *csalódottan* stb. határozó — amely nem a cselekvés, hanem a cselekvő körülményét (állapotát) határozza meg.

Ez a példa arra is rávilágít, hogy a nyelvtanításban — itt már az előkészítésben is — milyen fontos szerepe van a lélektanból ismert átvitel-jelenségnek (transzfer).

Az átvitel azonban nemcsak megkönnyítheti, hanem akadályozhatja is egy későbbi nyelvtani anyag megtanulását. Ezért lényeges dolog, hogy már elemi fokon a szabatos nyelvtani műszavakat használják a gyermekek. (Például ne a tárgy jeléről, hanem a ragjáról tanuljanak.) A negatív transzferhatás így tanúsít ellenhatást a korábbi asszociációk „kioltása”-val kapcsolatban. Külön gond ilyenkor a pedagógus számára a helyes szak kifejezés újbóli tudatosítása, az ún. „áttanítás”.

NYELVTANI PÁRHUZAM ÉS KÜLÖNBÖZŐSÉG FELHASZNÁLÁSA AZ ELŐKÉSZÍTÉSBN

Sokszor olyan tantárgyi analóg-ismereteket kell felújítanunk az előkészítés során, amelyek nélkülözhetetlenek az új anyag feldolgozásában. *A nyelvtani ismeret párhuzama* különösen felkelti a tanulók érdeklődését az új nyelvtani fogalom iránt.

Például a 6. osztályban a birtokos személyragozás indukciós anyagának elemzéséhez csak akkor foghatunk hozzá, ha előzőleg felidézük a megfelelő alakotani ismereteket, a már korábban tanult birtokos névmásokat, beszélünk a rag szerepéről, a birtokos és a birtok viszonyáról.

A 8. osztályos szóalaktani egység, az alá- és mellérendelő összetett szavak fogalomalkotása előtt — az előtag és az utótag közötti logikai kapcsolat megértése végett — helyes, ha felújítjuk a nemrég tanult összetett mondatnyi ismereteket.

A nyelvtani párhuzam asszociációi — fenti példáink is ezt igazolják — akkor lesznek igazán hatásosak és maradandók, ha „frissek”, vagyis (az iskolai nyelvtani tematikában) időben és térben közel állnak egymáshoz. Ilyenkor ugyanis a kapcsolat-teremtés még élő oktatáslélektani alapra épülhet. Nem úgy olyan esetben, amikor egy nyelvtani ismeretet ritkábban használunk.

A 6. osztályban például ezért tudjuk nehezen felhasználni a szótani (szófaji) ismeretek tanításában (előkészítésében is) a mondattani elemzés ismereteket. (Az igenevek jelentésében meglevő kétarcúság például csak mondattani elemzéssel derül ki.)

A tanárnak arra kell törekednie, hogy a nyelvtanítás előkészítő szakaszában is minél jobban érvényesüljön a lélektani frissesség (recencia) és a gyakoriság (frekvencia) törvénye.

A nyelvi jelenségek egybevetésekor *nemcsak a hasonlóságok, hanem a különbözőségek* is kiemelhetik az előkészítésben az új ismeretet. Ez szintén lélektani tételen alapszik. A megkülönböztetés (diszkrimináció) lehetősége nagy mértékben elősegíti az ismeretszerzést. Különösen bizonyos nyelvtani kategóriákban lévő hasonló elemek (például a mondatrészek felismerésében az ún. hívókérdések, az azonos toldalékok stb.) lassítják vagy nehezítik a megértést. Ilyenkor a kifejtésre kerülő nyelvtani ismereteket észrevehetően (szemléletes példákkal) kell megkülönböztetni, elhatárolni egymástól.

A 7. osztályban tanítandó célhatározó mondatbeli szerepét a tanuló valójában csak akkor érti meg, ha már az előkészítésben összehasonlítjuk az előző órán tanult okhatározó funkciójával. Ugyanígy éles megkülönböztetésre van szükség a 6. osztályban a határozó (mint mondatrész fogalom) és a határozószó (szófaj) esetében is.

A hasonulás bevezetéséhez (az 5. osztályban) először olyan szavakat figyeltessünk meg, amelyekben a szomszédos mássalhangzók nem „zavarják” egymást. (Például: padlás, ajtó, asztalláb stb.) Majd ezután olyan szavakat vizsgálunk, amelyekben a kiejtett és a leírt szavak különböznek egymástól (*aztán, színpad, asztallal(?)* stb.). Az utóbbit fogjuk tüzetesebben szemügyre venni!

AZ ÉLETSZERŰSÉG KÖVETELMÉNYE – A NYELVI JELENSÉG (TÖRVÉNYSZERŰSÉG) BESZÉDBELI SZÜKSÉGESSÉGE

Régi pedagógiai elv, hogy az általános iskolában elsősorban azt tanítsuk, ami a tanulókat előkészíti az életre. Lélektani megfogalmazás szerint az életre, az életszerű situációkra való felkészítés tulajdonképpen a meglepetésekre való előkészítést jelenti.

A nyelvtant oktató tanárnak is arra kell törekednie, hogy a tanítandó nyelvi elemek beszédbeli fontosságára és funkciójára irányítsa már az előkészítésben a tanulók figyelmét. Mégpedig olyan motivációval, hogy a gyermek a számára új és szokatlan nyelvi jelenséget az eddig már megismert nyelvtani struktúrába és rendszerbe képes legyen elhelyezni. Az új nyelvtani tények és ismeretek szerves részeivé válnak a rendszernek, így onnét nehezen eshetnek ki. (Azért, mert könnyen átvihetők a tanulók számára.) Kiindulhatunk többek között egy bizonyító erejű példából, amely adott esetben szemléletesen igazolja egy-egy nyelvi forma szükségességét.

A főnévi igenév személyragozását például az élő beszédből vett ilyenféle mondat teheti érthetővé: *Péternek fel kell mondani a leckét.* (Kinek? Péter számára; vagy Péter kötelessége a lecke felmondása? Így lesz egyértelmű a mondat: *Péternek fel kell mondania a leckét.* (6. osztály.)

Egy irodalmi (tanulói) dolgozathól vett félreérthető mondat: „*Arany János nagyon szerette Petőfi barátját*” — nyomán a 7. osztályban tanítandó értelmezőre adhat kiindulást. (*Arany János nagyon szerette Petőfit, a barátját.*)

Hálás előkészítő eljárás lehet tehát az, amikor a tanulók konkrét hibáit használjuk fel, és nyelvi tájékozatlanságukkal bizonyítjuk előttük egy nyelvi tény, törvényszerűség megismerésének szükségességét. De vigyázzunk! A tanulók hamar átlátnak a szítán, ha ezt a fogást a tanár ismételten használja. Például mindig a leggyengébb tanulóval oldat meg egy problematikusabb feladatot. Azután következik a sztereotip célkitűzés: *Lám, nem tudjátok!* Ezért kell ma ezzel foglalkoznunk!

A tanuló, a tanár élményei, a nyelvi környezet számtalan lehetőséget kínál az életszerűség érvényesítésére. A legtermészetesebb módon a tanítási óra situációi szolgálhatnak leginkább szemléltető anyagot.

A 6. osztályban az igekötő című egység bevezetéséhez a tanár így értékeli a felélők teljesítményét:

Pista *tanult*, de nem vagyok veled megelégedve. *Közepesre* feleltél... Erzsike a leckét *megtanulta*, megérdemli a *jelést*. Tehát: Pista *tanulta*, Erzsi *megtanulta* a leckét. A lényeges különbséget a *meg* szó (előtag) okozza. Érdemes megvizsgálni közelebbről!

(Kiderül, hogy a *meg* jelzi: a kislány nemcsak *tanult*, hanem a *tanulást be is fejezte*.)

Ugyancsak a számonkéréshez kapcsolta az előkészítő szakaszt a tanár, amikor a felölköket így minősítette: Kálmán *nagyszerűen* felelt. (Ötöst érdemel.) Katalin *jól* elmondta a leckét. (Négyest kap.) Krisztina *is* tudott felelni. (Ezért közepes a jegye.) Karolin *alig* tanult. (Csak kettést érdemel.) Kázmér pedig *nem* tudott felelni. (Egyest kapott.) Így jutottak el az állítás és a tagadás fogalmához. (Az állító és a tagadó mondat a 7. osztályban.)

Az előkészítés tartalmi anyagának valóban az életszerűség hitelességét kell keltenie a tanulóknak. Az eredeti beszédhelyzetből kiinduló bevezető mozzanat mindig hatásos.

Például a tanár és a tanuló párbeszéde irányíthatja rá a tanulókat egy nyelvi jelenségre. (A határozókat lehet így előkészíteni a 7. osztályban.)

A tanári élményre támaszkodó előkészítés könnyen modorossá válhat akkor, ha ezt a fogást a tanár többször használja. „Ma két falusi öregasszony beszélgetését hallgattam végig a buszban...” kezdetű tanári élményt az első esetben még érdeklődéssel hallgatják a tanulók. A második, harmadik alkalommal azonban a tanulók a kitalált történetet már „tanmesének” veszik.

Az előkészítés rávilágíthat arra is, hogy a nyelvi tény miképpen szolgálhatja a gondolati, nyelvi egyszerűsítést, tömörítést.

A kölcsönös névmást, az egymást a 6. osztályban ilyenféle mondatokkal „hívhatjuk” elő: *Marci keresi Ferkót, Ferkó keresi Marcit. — Éva segít Icának, Ica segít Évának.* Gyakran találunk a tankönyv gyakorlatai között hasonló módon felhasználható anyagot.

A NYELVTANI MŰSZÓ MAGYARÁZATA AZ ELŐKÉSZÍTÉSBN

Egy-egy nyelvtani fogalom elnevezése arra is alkalmas, hogy az előkészítés a szakszó értelmezéséből induljon ki.

A melléknévi igenév tanítását a 6. osztályban például a főnévi igenév fogalmi jegyeinek felidézésével kezdhethük:

Mi a főnévi igenév? Miért nevezük főnévinek? Miért igenévek? Milyen szófajta lehet akkor a *melléknévi igenév*? (Melléknév, amelyet igéből alkotunk.)

Az előkészítés feladata néha éppen az, hogy bizonyos logikai viszonyt értesen meg ahhoz, hogy a nyelvi tény funkciója világos lehessen a tanulók előtt.

„Mint hogy az ok és a cél a gyermekektől kissé távolos fogalmak, már a tanítás elején világosítsuk meg, tisztázzuk azokat: — Géza, négy napig nem voltál az iskolában. Miért mulasztottál? — Mert beteg voltam. — Mi volt tehát az oka mulasztásodnak? — A betegség... — Míg beteg voltál, fent jártál vagy ágyban feküdtél? — Miért feküdtél az ágyban? — Hogy meggyógyuljak. — Mi volt tehát a célja annak, hogy feküdj? — A meggyógyulás. — Lám ebből a beszélgetésből megtudtuk, hogy Géza otthonmaradásának a betegség volt az oka, s a fekvés célja a meggyógyulás volt. A cselekvés okát és célját nemcsak ilyen hosszabb beszélgetéssel, hanem egy mondatban is megmondhatjuk. Most olyan mondatokat fogunk vizsgálni, amelyekből megtudjuk a cselekvés okát és célját is.

TANULÓI GYŰJTÉSSEL, CSELEKEDTETÉSSEL, SZEMLÉLTETÉSSEL VALÓ ELŐKÉSZÍTÉS

Gyűjthetünk a természetes nyelvi környezetből, a tanulók irodalmi olvasmány-élményeiből, az irodalmi olvasókönyvből.

A 6. osztályban a főnév fogalmát azzal bővítjük, hogy a főnév gondolati dolgot is kifejezhet. Gyűjtessünk Petőfi: Az Alföld című verséből élőlények, élettelen tárgyak neveit. Majd felvethetjük, hova tegyük ezeket a szavakat: *vers, főnév, gondolat?*

Cselekedtetetünk az előkészítésben azért, hogy a mozgási, látási érzékeléssel a legfontosabb fogalmi jegyekre irányítsuk a tanulók figyelmét.

A tanuló kezébe tükröt adunk, hogy egy bizonyos cselekvést végezzen el („nézi *magát*”), a visszaható névmás, 6. osztály). Majd ezután szembe is állíthatunk két tanulót, hogy „egy-*más*”-t nézzék (a kölcsönös névmás).

Az órát megelőző szünetben a nevelő rendbe hozta az osztály szekrényét. (Lehet a cselekedtetést a tanulók előtt is végeztetni az óra elején.) Erről beszélgetve kerülnek fel az alábbi igék: kinyitja, megtámasztja, leporolták, stb. (Az igekötők tanítása.) Egy üzemlátogatás utáni beszélgetésből (táblai írás) gyűjtik ki a legjellemzőbb szavakat, mint: gépgyár (összetett szó), termelékenység (képzett szó) stb. A szóalkotás, 8. osztály.

Rajzzal is szemléltethetjük a konkrétság kapcsolatában könnyebben felfogható nyelvtani ismereteket. A jelentéstani kategóriák, a szóalkotástan, a szófajtan egyes témái különösképpen alkalmasak arra, hogy rajzos szemléltetésből induljunk ki.

Auditív szemléltetés ritkábban alkalmazott módja az, amikor magnetofonról játszott zörejek, hangok („hangkulissza”) nyomán az előkészítésben felvetjük a kérdést: Szavakkal hogyan fejezhetnénk ki a hallottakat? (*Kukorékol, csipog, cincog, dübörög, durran* stb.)

A KOMPLEXITÁS IGÉNYE A NYELVTANI ELŐKÉSZÍTÉSBE

Az előkészítő formák is eredményesebbek, ha felhasználjuk a különféle koncentrációs lehetőségeket. Különösen gyümölcsöző lehet az együttműködés a nyelvtan és az irodalom tantárgya között.

A már említett transzferhatás rendkívül fontos pedagógiai eredményességét az anyanyelvi tárgyakon belül igen sokféleképpen érvényesíthetjük.

Néhány példa! A találós kérdések (5. osztályos irodalmi egység) sok nyelvtani fogalom előkészítésében felhasználható. — *Senki, És, Valaki* elemek vadászni. Ki maradt otthon? (Az *És*.) A szemléltetés ebben az esetben feltétlenül szóban történjen. (A kötőszó. 6. osztály.) — Mikor nyúl a nyúl? (Amikor eszik, ui. akkor nyúl az ételért. (Az azonos alakú szavak, 5. osztály.)

Az irodalomadta bőséges lehetőségek közül éppen azok a legalkalmasabbak, amelyek szövegükben bizonyos nyelvi problémákat is tartalmaznak.

Az előbb említett találós kérdéseken kívül fontosak ebből a szempontból a közmondások is. A gondolat magvassága, tömör megfogalmazása alkalmassá teszi őket a különféle nyelvi szerepek betöltésére. Voltak olyan iskolai nyelvtankönyvek, amelyek kizárólag közmondásokból válogatták ki szemléltető anyagukat.

A szóalkotás társadalmi funkcióját, szükségességét is jobban megértik a tanulók, ha az irodalmi olvasmányaikból vesszük a példát: A város vezetőjét régebben *bíró*-nak (Egri csillagok), később *polgármester*-nek hívták. Ezek az elnevezések nemcsak a város fejlődését tükrözik, hanem az egymást felváltó társadalmi formákra (feudalizmus, kapitalizmus, szocializmus) is utalnak.

A nyelvtan alkalmazási területei (a helyesírás, a nyelvhelyesség, a szókinccsfejlesztés, fogalmazás) az előkészítésben szintén koncentrálhatók az irodalommal.

Például a 8. osztályos nyelvtani anyagban az idézés és annak különféle mondatrendi formáinak előkészítését összekapcsolhatjuk az irodalmi órán tanult értékelő fogalmazással.

A kiindulás ez lehet: Az Ady hazafiságáról szóló értékelő fogalmazásban hogyan lehetne meggyőzőbben bizonyítani, hogy a költő valóban szerette a hazáját? (Ady saját szavait idézzük!) Ezután a közvetlen didaktikai feladatra irányulhat a kérdés: Vajon milyen változatos formában helyezhetjük el az idézeteket a fogalmazásban (hogy írásunk ne legyen egyhangú)? (Az idéző mondat és az idézet elhelyezkedésének három sorrendje.)

A leghálásabb a kapcsolat a két anyanyelvi tárgy között akkor, ha biztosítani tudjuk a tanmeneti egyidejűséget. A friss irodalmi élmény, amely lehet szemelvényrészlet, egy írónak életrajzi adata stb. már tartalmában felkelti a tanulók érdeklődését. Ugyanígy a nyelvtan és irodalmi könyv illusztrációi alapján fogalmazott szövegek is megteremthetnek bizonyos hangulatot.

Már az eddigiekben is szó volt arról, a nyelvtanításban tapasztaltak igazolják azt a pedagógiai pszichológiai megállapítást, hogy a tanulók érdeklődése motiváló erejének egyik legerősebb forrása az életre való felkészülés.

Ezt a tételt különösképpen akkor látjuk igazolva, ha az előkészítésben az ún. természettudományos tárgyak (matematika, fizika, kémia, földrajz stb.) ismeretanyagával koncentrálnunk.

A következő és magyarázó mondat fogalmát úgy készíthetjük elő, hogy a fizikában tanult törvényszerűséget tartalmazó két mondatot állítjuk egymással szembe:

A parafa könnyebb a víznél, tehát a víz színén úszik. (8. osztály)

A parafa a víz színén úszik, ugyanis könnyebb a víznél.

VIDÁMSÁG, HUMOR A NYELVTANI ELŐKÉSZÍTÉSBE

A jóízű, természetes humor is helyet kaphat az előkészítés különféle formáiban. Egy-egy „szóvicc”, anekdota, érdekes történetecske kellemes hangütést adhat az órakezdetnek.

A hangutánzó szavak (5. osztály) tanításának órarészlete: (Az ellenőrzés szakaszában a tanulók az egyjelentésű, a többjelentésű és a rokon értelmű szavak fogalmáról, használatáról számolnak be). Azért, mert a szavaknak két eleme, két fontos része van, a hangsor és a jelentés, beszélhetünk egyjelentésű és más szavakról. *A szavaknak ez a sajátossága más érdekességet is tartogat számunkra! Hallgassátok meg ezt a régi történetet!... Amikor a gyufa még újdonság volt, és a falusi ember még nem ismerte a nevét, így kérte a boltban: — Nekem ollant adjon, amölliik egyet csösszen, egyet prösszen, osztán vellámlik... Vajon kitalálta-e a kereskedő, mit kíván a vásárlója? Milyen zörejt, hangot juttat eszünkbe a két szó? Miért kifejezőbb a csösszen, a prösszen szó, mint a szöl? A gyufa hangját utánozza. Nyelvünkben sok hasonló szót találunk. A környezet hangjait utánozzák. Ma ezekről lesz szó.*

Az ún. negatív példák (már tettünk róluk említést) rendszerint derűs léggörcöt varázsolnak már az előkészítő részben is.

Például az 5. osztályos „A rövid és a hosszú magánhangzók” tanításához az ehhez hasonló példák a lényegre mutatnak, arra, hogy a magánhangzók mellékjelei milyen fontos szerepet töltenek be a magyar helyesírásban. „Az ablakon egy véreb ugrált. A barátom számára hozott valamit.”

A 8. osztályban a mellérendelő mondatok fogalmának kialakításához a felcserélt tagmondatú közmondások éppen a legfontosabb vonásra irányítják a figyelmet: összetett mondatról csak akkor beszélhetünk, ha a tagmondatok között értelmi összefüggés van.

A PROBLÉMA MEGOLDÓ GONDOLKODÁS MEGINDÍTÁSA AZ ELŐKÉSZÍTÉSBEN

Oktatáslélektani szempontból akkor megalapozott az előkészítés — erre már eddig is nem egy példát hoztunk fel — ha a tanítandó nyelvtani ismeretet problémaszituációba állítjuk, sőt egyes esetekben a részfogalomalkotás már a tanításnak ebben a szakaszában megtörténik. A tanulóknak szinte igényelniük kell az új ismeretek aktív befogadását. Az előkészítésben felkeltett szellemi erőfeszítés — az új nyelvtani ismeret elsajátítására — egyúttal legyen olyan energia, amely magával ragadja őket az egész órán.

Problémafelvetést nemcsak akkor alkalmazunk, ha a célkitűzés formális voltát akarjuk elkerülni, hanem akkor is, ha az óra tárgyának egyszerű közlése az élettől, a tanulók érdeklődés-körétől túlságosan elvonatkoztatott. Úgy kell irányítanunk az előkészítés gondolatmenetét, hogy a tanulóknak ne *álproblémát* jelentsen a fölvetett kérdés, hanem szükségesnek érezzék a bennük támadt problémára vagy problémákra a feleletet. Ez pedig abban nyilvánuljon meg, hogy a feladatmegoldó gondolkodási műveleteik elvégzése után az út végén várja őket a megoldás feszültségét feloldó pozitív érzés.

Mint az eddigi példáinkban is láttuk, felkelthetünk érdeklődést, ha az elsajátítandó nyelvtani ismeret fontosságáról és hasznosságáról győzzük meg a tanulókat, vagy ha a meg-tanulandó nyelvtani fogalom nevét értelmeztetjük, vagy ha egy nyelvtani nemfogalom és a hozzátartozó alfajok sorrendjét állapítatjuk meg, vagy ha két nyelvtani kategóriát azért vetünk össze, hogy a tanulók az újat észrevegék stb.

A probléma felvetése csak akkor célba találó, ha az egész óravezetés irányát meg-megszabja. Ekkor a problémát vagy problémákat részmegoldás vagy részmegoldások követik, majd a végén — mintegy teljes szintézisként — a tanulók választ kapnak a legfőbb kérdéseikre. Minden nevelő tudja, hogy a tanulók kedvelik a „problémás” tanításokat, szeretnek a nyelvtanórán is detektíveskedni.

Logikai feszítőerőt kölcsönöz az órának az 5. osztályban az a probléma, hogy ha az *adj* (alanyi ragozás) és az *add* (tárgyas ragozás) alakokat összevetjük. „Nyomozzuk ki, mit keres az *add* felszólító módú igében a második *d*!” Az izgalmas kutató munkában ilyen adatok és érvek kerülnek felszínre: az *adj* és az *add* alaknak is van egy hosszabb formája: az *adjál* és az *adjad*. Hosszas vita után eldöntik, hogy érdekes folyamat megy végbe a két felszólító módú ige megrövidülésekor. És hogy „csalódnak” azok (a tapasztalat szerint az osztály többsége), akik az óra elején úgy vélekedtek, hogy az *add* alak második *d*-je felszólító mód *j* jelének hasonult alakja.

Eddigi példáink arra is rávilágítottak, hogy a nyelvtani problémafelvetés és a hozzákapcsolódó megoldás mindig gondolkodásbeli helyzettel van összefüggésben. Olyan nyelvi-logikai szituációval, amely nem oldható meg csak reprodukív jellegű ismeretek — vagy már begyakorolt szabályszerűség — egyszerű felhasználásával.

A valódi „problémás” gondolkodás műveletben a konkrét feladat megoldása — a nyelvi tények, jelenségek átrendezésével, módosításával, új logikai viszonylatok felismerésével — az általános nyelvtani szabály megfogalmazásával végződik.

Példáinkból az is kitészik, hogy a problémahelyzet általában *tájékozódó* (kereső) aktivitással kezdődik, amelyet egy általánosabb *helyzet felismerés* követ. Ennek nyomán lehet megfogalmazni a *problémát* (a kérdést), és ezután jöhet a *differenciáltabb elemzés*. Ennek során elkülönülhetnek a lényeges és a lényegtelen *fogalomjegyek*, s végül a *problémahelyzetről pontos és végleges kép alakulhat ki*.

A problémafelvetés és megoldás mozzanata adott esetben tehát *több lépcsős logikai művelet* (mikrostruktúra) *vezetését kívánja a tanártól*. Sőt egyes esetekben a megoldás lépéseit gyakran tarkítják egyszerűbb, már tanult ún. rutinműveletek — ezek legtöbbször nyelvtani elemzésformák.

A MOTIVÁLT CÉLKITŰZÉS

A problémafelvető eljárás rendszerint a célkitűzést is motiválja. A cél tudata ugyanis beletartozik a motiváció alapvető fogalmkörébe. *A célkitűzés akkor hatásos, ha szokatlan, meglepetést keltő helyzetet képes teremteni, és arra készíteti a tanulókat, hogy az eléjük kerülő nyelvi „rejtély”-t saját erejükből akarják megoldani.*

A céltudat felkeltése tehát akkor lesz a legsikeresebb, ha olyan — legtöbbször kauzális összefüggések felderítésére irányuló — lélektani feszültséget tudunk előidézni, amely a cél gyors megközelítésére serkenti a tanulókat, azaz, *az erős motiváció aktívabb gondolkodástevékenységre ösztönzi őket.* Tudvalevő, hogy az emberi „kiváncsiság” a meglepetést keltő helyzetekben lép föl. Így belső hajtóerőként működik a nyelv-tanóra célkitűzés mozzanatában is.

A következő tanításrészlet az értelmező (7. osztály) tanítása motivált előkészítésének és motivált célkitűzésének egymásba fonódását mutatja be.

Tanár: Hallgassátok meg a következő népdalrészletet, és keressétek meg, hogy melyik az a két szó, amely tulajdonságot fejez ki! „Veszek neki csizmát, pirosat, üttetek rá patkót, magasat. Gyermek: *Pirosat és magasat.* T.: Helyes. Próbáljuk megállapítani, hogy melyik szónak a tulajdonságát fejezték ki ezek a szavak! Gy.: *A csizmának és a patkónak.* T.: Úgy van... Vizsgáljuk meg, hogy miben hasonlít ez a két szó, a mondatnak ez a része a tulajdonságjelzőhöz (ma: minőségjelzőhöz?) Mennyiben hasonlít hozzá? Gy.: *A csizma és a patkó tulajdonságát fejezi ki.* T.: Nagyon helyes. Tehát tulajdonságot fejez ki. Észrevettetek-e valami különbséget ha összevetjük a tulajdonságjelzővel (minőségjelzővel)? Gy.: *Azt, hogy nem a jelzett szó előtt van.* T.: *Van-e még valami különbség?* Gy.: *Itt melléknévvel fejeztük ki, és mégis kapott ragot.* T.: *Úgy van.* Hát látjuk, hogy egy másik mondatrészlet is ki tudjuk fejezni a tulajdonságot... Az ilyen jelzőt, amelyik a jelzett szó után áll, és a ragját is felveszi, úgy nevezzük, hogy *értelmező.*

(Célkitűzés.) A mai órán az értelmező mondatbeli szerepét fogjuk megvizsgálni, és majd meg fogjuk érteni, hogy miért nevezik így ezt a mondatrészt, *értelmező.* Írjuk fel a címet! Gordos István: Didaktikai példatár (120—121. oldal). (Vö. az értelmező előzőleg közölt motivált [negatív] példából kiinduló előkészítő formával!)

Példánk az indukciós jellegű előkészítés formából már bizonyos dedukcióba vezet át. (A tanár előzetes általánosítása és célkitűzése.) A dedukciós elemek beleszövése az előkészítésbe — más esetekben is — kétségkívül meggyorsítja a fogalomalkotás folyamatát. Ezért a nyelvtanítás korszerű törekvései mint több helyet adnak már az előkészítésben is a deduktív gondolkodási műveletnek.

Az előzetes általánosítást, amely egy-két nyelvi tényre épül, az új anyag feldolgozásában sokoldalúan alakítsuk ki, és sok-sok bizonyító példával igazoljuk — a tanulók közreműködésével — az előzőben rövid úton megállapított nyelvtani törvényszerűséget!